

Od „náboženství“ a „věřících“ k cirkulujícím objektům

ANT a religionistické bádání

Milan Fujda, Ústav religionistiky MU v Brně

Akademické studium náboženství: vědecká disciplína, nebo politický projekt?

Příklad: vyjednávání tématu doktorského projektu
„Identity v autobiografiích dospívajících romských
dívek“

Problém vymezení pole bádání a povahy vědeckých výpovědí o „náboženství“

- Co spojuje jednotlivé případy „náboženství“ dohromady?
- Co je odděluje od skutečností jiného druhu?
- Jak se s „náboženstvím“ zachází?
 - Je to (jen) předběžně a nejasně vymezené pole pro výzkum čehokoliv, co se může stát v jakémkoliv smyslu relevantní?
 - Je to jasně vymezená skutečnost – faktor –, jejíž pomocí můžeme vysvětlit jiné skutečnosti (třeba to, proč se někteří lidé ve vyloučených lokalitách zbaví alkoholismu a začnou spořit)?
 - Je to skutečnost, kterou je třeba vysvětlit (třeba „sociálním sebeklamem“ nebo mechanismy fungování mysli)?

Grace Davie: selhání teorie
sekularizace a rostoucí význam
náboženství ...

Ale co spojuje tyto výjevy
dohromady?

Muslimská žena v *hidžábu*

e0000848 www.fotosearch.com

Svatý (velikonoční) týden - Filipíny

Setkání amerických evengelikálních křesťanů

Co mají společného tyto obrázky?

Nahoře: bazár v Esfahánu.

Dole: Íránská studentka na univerzitě v indickém Púné: jako řada dalších využívá svobodu nenosit jinak v Íránu povinný čador.

Pro ně je to prostě normální: studentky z Etiopie během promoce na univerzitě v indickém Púné.

e0000848 www.fotosearch.com

Hledání identity: Česká studentka sociologie kurdského původu začíná nosit *hidžáb* v době svého vysokoškolského studia.

Vysvětlované a vysvětlující

- Příklad Grace Davie a letniční církve v Latinské Americe:

Letniční církve jsou misijně úspěšné především mezi chudými v městských slamech. Proč? Chudí ve sociálně vyloučených lokalitách, mnohdy závislí na alkoholu a v situaci ekonomické nejistoty se angažují v exkluzivistických letničních sborech, jež jim umožňují nabýt nového sebevědomí prostřednictvím členství ve “vyvoleném” společenství, jež navíc sociálně oceňuje odpovědnost a střídmost. Zprostředkovává jim pevný řád a autoritativní vedení, což dohromady s předchozím vede ke stabilizaci rodinných vztahů, mnohdy i řešení problémů s alkoholem a k narovnávání rodinných rozpočtů. Rostoucí míra sociálních jistot a zlepšení životních podmínek je pak důsledkem pomalu stádaných úspor. Tento vývoj událostí je prostřednictvím křesťanské symboliky interpretován jako zázračný výsledek spasitelské role Krista, což potvrzuje představu vyvolenosti společenství, dosvědčuje správnost zvoleného řešení před tím tíživé životní situace a do jisté míry umožňuje další vzestupnou sociální mobilitu (Davie 2009: 81-93).

Vysvětlení – sestup shůry

- ... a tak „náboženství“ umožňuje měnit podmínky života a to je také důvod, proč mimo Evropu prospívá a nikoliv ustupuje, jak předpokládá sekularizační teze.
- Počkat, ale kde v předchozím vysvětlení bylo nějaké „náboženství“? A znamená to, že katolicismus (který analogické efekty neprodukuje) není náboženství? Nebo si „náboženství“ jako „faktor“ působí tu to, tu ono, podle toho, jak se zrovna vyspí?

Kde se berou potíže s náboženstvím?

- Vymezení náboženství a badatelská tradice, aneb proč badatelé nemají rádi funkcionální definice a nevystačí s Durkheimem?
- Berger (1967) se leká všezahrnující povahy Luckmannova pojetí náboženství a obrací se k Ottovu posvátneu
- Dobbelaere (2002) vychází z Durkheima, ale zase se obává všezahrnující povahy jeho definice, zkouší koncept „napřirozeného“
- Bruce (2002) si téměř vystačí s vírou v „nadpřirozené“

Který z obrázků vyjadřuje víru v nadpřirozno?

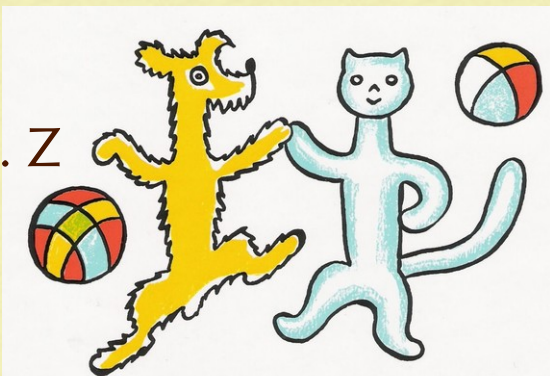
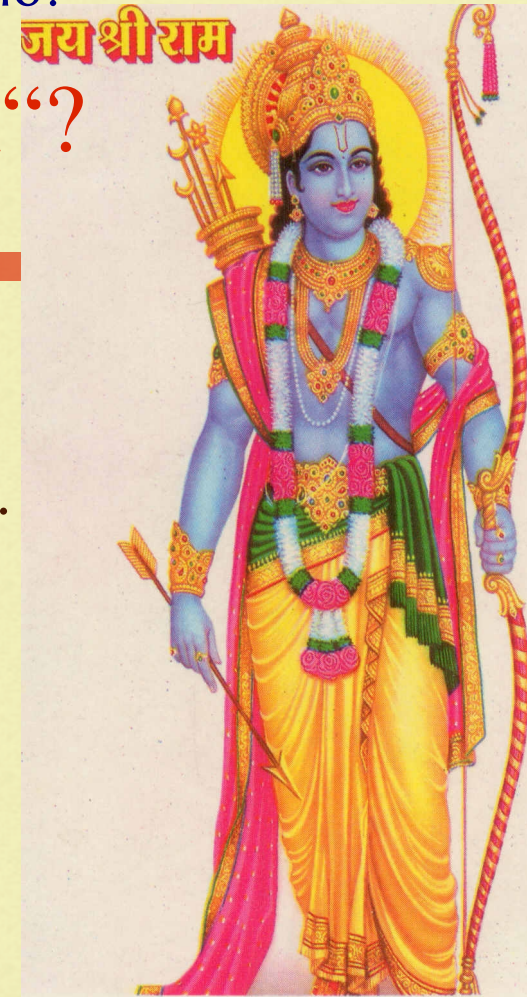
जयश्रीराम

V čem je problém s „nadpřirozeným“?

- Jakou povahu má kategorie „nadpřirozeného“?
 - A) Etickou – pak se z kulturní vědy stává metafyzika, protože musí vědět, co „přirozené“.
 - B) Emickou – pak musí jako „nadpřirozené“ vnímat své předměty úcty lidé, kteří nás informují.

- Podstatu problému identifikoval ji É. Durkheim:

Nadpřirozené dává smysl pouze jako párová kategorie k pojmu přirozeného, který je zase vázán na osvícenskou představu přirozeného/přírodního zákona a moderní vědu. Z toho důvodu je absurdní připisovat víru v „nadpřirozeno“ „primitivnímu“ člověku [Durkheim 2002: 33nn].

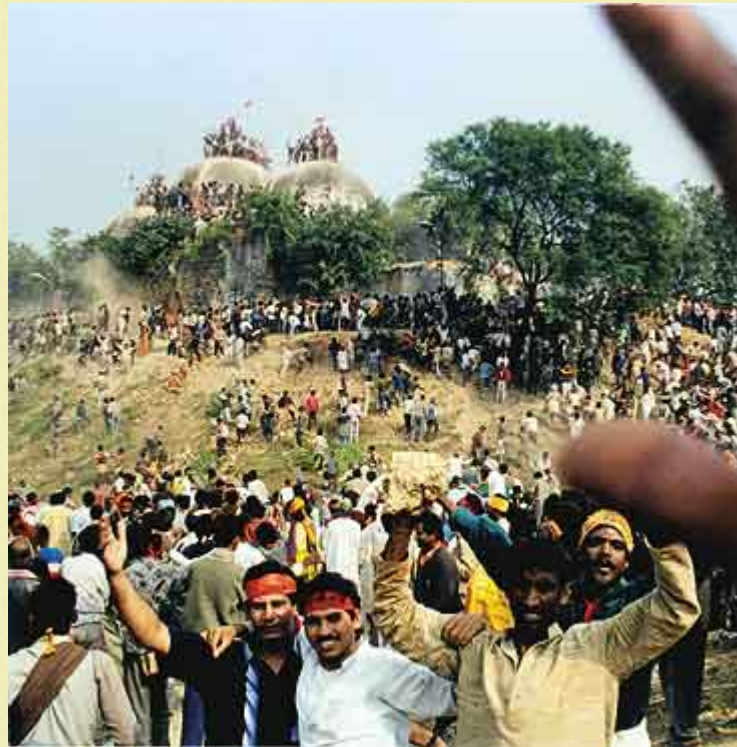

जय श्री राम

Likvidace Báburovy mešity coby Rámova
rodiště v Ajódhje 1992

Durkheim, náboženství a sociální řád

“náboženství je jednotný systém víry a praktik vztahujících se k posvátným věcem, to jest věcem odtažitým a zakázaným; systém víry a praktik, které sjednocují všechny své přívržence v jediném morálním společenství nazývaném církev.” (Durkheim 2002: 55-56)

Náboženství sjednocuje do morálního společenství – je tím, co ustavuje *řád* v daném společenství.

Církev = morální společenství

Církev ≠ organizace podřízená kněžské hierarchii a činící si politický nárok na to, že reprezentuje všechny, kdo prošli přijímacím rituálem

Implikace

- Pokud má akademické studium náboženství mít vážnost a zabývat se relevantními problémy, chce se ptát nikoliv po „**církvích**“, ale po tom, jak se ustavují „**morální společenství**“ a co je drží pohromadě.
- Znamená to tematizovat *sociální řád*, respektive chaos, v němž se znovu a znovu dostávají ke slovu „**praktiky uspořádávání**“ (Law 1994: 1-2).
- Proto „ANT [Actor-Network-Theory] a religionistické bádání“

ANT se pohybuje pomalu a neskáče...

... ale je to jeho rozhodnutí učiněné po náležité
rozvaze.

"Co je na tom náboženské?"

- Tato otázka nemá co dělat v repertoáru společenských věd „o náboženství“.
- Základní požadavek ANT: not "to limit in advance and in the actor's stead the range of entities that may populate the social world" (Latour 2005: 227).
- "...instead of taking a reasonable position and imposing some order beforehand, ANT claims to be able to find order much better after having let the actors deploy the full range of controversies in which they are immersed. It is as if we were saying to the actors: 'We won't try to discipline you, to make you fit into our categories; we will let you deploy your own worlds, and only later will we ask you to explain how you came about settling them.' The task of **defining and ordering the social** should be left to the actors themselves, not taken up by the analyst. (Latour 2005: 23)

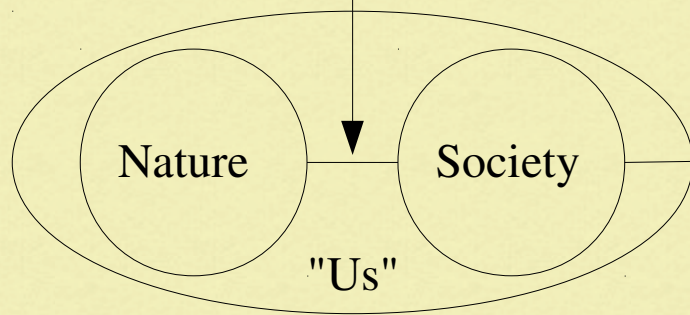
Trocha uspořádání do povídání o ANTu

- Definitivní konec korespondenčního pojetí pravdy
- Symetrie
- Ontologická politika
- Akéři (aktanti) a činitelé (agencies)
- Sedimentace
- ANT je součástí svého vlastního zkoumání
- Oblast akademického studia náboženství a ANT

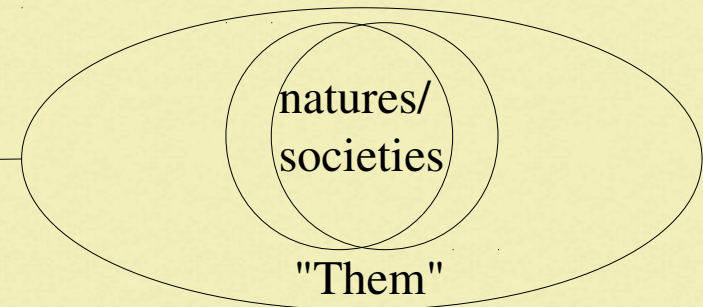
Konec korespondence I

- Jak začít dělat vědu o „nadpřirozeném“, když to předpokládá znalost toho, co je „přirozené“?

The First Great Divide: Internal
The Modern Partition (as practised
but denied by the moderns)

- Především, *Nikdy jsme nebyli moderní*: takže Velké dělení mezi Společností / Kulturou / Subjektem a Přírodou / Objektem se nás netýká

The Second Great Divide:
External

The Premodern Overlap
(as seen by the moderns)

Konec korespondence II

- ANT není *ontologie*, ale zajímají jej všechny ontologie, které se objeví v jeho badatelském poli (v tomto smyslu je pozitivista).
- ANT nemá žádné vědění o čisté „skutečnosti“, s níž by začal
- má jen kontroverze týkající se povahy skutečnosti, to jsou primární data
- Pomocí jakých praktik se odvíjí tyto kontroverze, případně se stabilizují řešení / odpovědi? Jací aktéři jsou během nich mobilizováni a jaké kolektivy se během nich ustavují?
- Jaké řády se ustavují pomocí takových praktik uspořádávání?

Symetrie: Antropologie navracející se z tropů

- Nestudovat "společensky sdílené iluze", protože ty zbývají poté, co se skuteční vědci vrhnou na „pravdy“, studovat „iluze“ a „pravdy“ pomoc stejných konceptů.
- Způsob, jakým se ustavují „pravdy“ se neliší od způsobu, jakým se ustavují „iluze“. „Skutečnost“ sama nedělá „pravdy“ věrohodnější.
- Čemukoliv lidé věří a na základě čeho jednají se stavuje (konstruuje) v praktikách a s pomocí již stabilizovaných aktérů, kteří jsou v nich mobilizováni.
- Kolikere jsou takové „skutečnosti“ a jak se k sobě vztahují?
- Mnohočetné (by Annemarie Moll 1999): nejsou to jen odlišné úhly pohledu, protože zakládají další velice odlišné praktiky a produkují odlišné důsledky.

Ontologická politika

- Různé skutečnosti jsou vestavěné do různých praktik a tím spojeny s dalšími skutečnostmi. Mohou se vylučovat, obsahovat, podporovat ...jako anémie v medicínských praktikách (Moll 1999).
- "So there are at least three performances of anaemia: clinical, statistical and pathophysiological. How do they relate? In textbooks they tend to be described as being linked, as being, indeed, aspect of a single deviance... In practice the three ways to diagnose 'anaemia' each diagnose something different... This does not lead to big debates, to attempts to seek consensus or even concern. It simply is how it is." (Moll 1999: 78)
- "With clinical anaemia comes the reality of conversational interaction (...). With laboratory anaemia comes the needle, the ex-corporation of blood, the controlled infliction of pain." (Moll 1999: 81). With the statistical norms for laboratory anaemia comes the differentiation of sexes..., with the pathophysiological practice comes but an individual difference.

Akteři a činitelé (agencies)

- Aktér: cokoliv / kdokoliv, co působí odlišnost
- Co v konkrétním případě působí odlišnost? Identita aktérů – stejně jako skutečností (a subjektivit) – je věcí kontroverzí, které ANT studuje, ale *nerozhoduje a nestabilizuje*.
- "To use the word 'actor' means that it's never clear who and what is acting when we act since an actor on stage is never alone in acting. (...) By definition, action is dislocated. (...) [Social scientist and actors] both have to remain puzzled by the identity of the participants in any course of action if they want to assemble them again." (Latour 2005: 46-47).
- Z toho důvodu ANT musí především poctivě zaznamenávat výpovědi o aktérech (a skutečnostech a subjektivitách) a brát je *vážně*. Zajímaví „nadpřirození“ činitelé: "*Způsobila to moje zemřelá matka*"; „*Technika se proti mně vzbouřila*“. Ale, kde v těchto výpovědích je to „nadpřirozené“, „mystické“, „transcendentní“?

Badatelé o náboženství obzvláště milují, co si ANT odpírá

- Otázka: "Co je na tom náboženského?", nebo plán: "Chci studovat „náboženský“ aspekt té věci“ jsou efektivní nástroje nerespektování výpovědí (dat).
- Díky nim jen vybrané (na základě čeho?) skutečnosti a aktéři – ti správně „náboženští“ – jsou vpuštěni u brány zkoumaného pole.
- Ale, ti, kdo nebyli vpuštěni nám možná mohou říci o *uspořádávání*, *ustavování* a *rozkládání* kolektivů více relevantního a možná nám odhalí také své *vazby* na jiné významné aktéry (třeba ty „náboženské“), když poctivě zaznamenejme kontroverze.
- ANT následuje každou spojení mezi akérem a dalším aktérem, aby rekonstruoval kde a jak se rozprostírá síť, která drží kolektivy pohromadě: začíná kontroverzemi a učí se, jak je ti, jichž se týkají, zvládají a stabilizují, tj. jak se ustavuje řád.

Sedimentace

- Věci nejsou v pohybu věčně.
- Některá vyjednávání, interakce a praktiky se usadí (třeba v podobě konkrétní instituce, skutečnosti, artefaktu).
- Takové usazené skutečnosti mohou samy podněcovat k akci (stát se aktéry; jako svatyně, politický traktát, špatně navržený most).
- Vstupují zároveň jako ingredience do interakcí tváří v tvář a spojují tak lokální situaci s tím, co se dělo, nebo děje na jiném místě a v jiném čase.

Sedimentace II

- Když něco skutečně *působí*, pak toto působení je zřejmé na jiném aktérovi stejně jako musí být jasné spojení, jehož prostřednictvím se toto působení přeneslo: stát, racionalizace, nebo církve nic nepůsobí, konkrétní jednání konkrétního úředníka, které se drží konkrétních předpisů, které byly rozhodnuty v konkrétních kontroverzích ano.
- Když něco činí změnu, pak tato změna musí být patrná ve vědeckém textu, který něco *vysvětluje*. Pokud tomu tak není, tak výklad nic nevyložil.

Vědec jako součást vlastního výzkumného pole

- ANT se zdráhá tvrdit, že studuje sociální aktéry. Spíše se „s nimi spojuje prostřednictvím výzkumného protokolu“. Jako takový nějak působí a musí být součástí vlastního výzkumu.
- Zároveň jeho praktiky vědecké reprezentace prostřednictvím vědeckých textů představují sedimentace tohoto jeho „spojování se“. V těchto textech jsou mobilizováni aktéři jako metody, koncepty, teorie aj. jejichž prostřednictvím se snaží přesvědčit ostatní o relevantnosti svých poznatků. Proto jsou výrazem nejen jeho samotného jako výzkumného subjektu, ale také dynamiky praktik spojených s produkcí vědění. Takové texty, stejně jako vlastní poznámky jsou pro něj data, jejichž užívání umožňuje dát poněkud materiálnější a empiričtější význam pojmu vědecké sebereflexe (Konopásek 1996: 9-11).

ANT a akademické studium náboženství

- ANT does not need to care whether there is something "religious" in his field of interest.
- He just [sic!] sets on the way to follow the translations from actor to actor in order to learn how they build and inhabit their worlds. Whatever circulates throughout these conduits and helps to stabilise or destabilise the collectives of humans and non-humans cannot escape his attention. His task is to describe it and thus to reassemble the social. To assemble the collective need plenty of work to be done by those involved. If in a scientist's account something pretends to do the job, but does not show through what kind of work, then the account failed in it's task.